

O‘SMIRLIK DAVRIDA SUIDSIDAL XULQNING PSIXOLOGIK PROFILAKTIKASI

Rasulova Zuhro Alisher qizi

*Toshkent iqtisodiyot va texnologiyalar
universiteti ta’lim sifatini ta’minlash bo’limi bosh mutaxassisi
E-mail: myprobabyboss660@gmail.com*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o‘smirlik davrida uchraydigan suidsidal xulq-atvorning psixologik xususiyatlari, xavf omillari va ularning shakllanishiga ta’sir etuvchi biologik, ijtimoiy hamda psixologik determinantlar tahlil qilinadi. O‘smirlik shaxsning identifikatsiya, emotsional beqarorlik va ijtimoiy moslashuv jarayonlari kuchayadigan davri bo‘lib, bu bosqichda stress, depressiv holatlar, oilaviy ziddiyatlar, ijtimoiy tarmoqlardagi bosim, moslashuv qiynchiliklari kabi omillar suidsid xavfini oshirishi ilmiy manbaalar asosida yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *O‘smirlik davri, suidsidal xulq-atvor, psixologik profilaktika, xavf omillari, himoya omillari, ruhiy salomatlik, depressiya, stress va emotsional beqarorlik, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, suidsidning erta belgilari, psixologik yordam, kompleks yondashuv, muloqot va emotsional savodxonlik, suidsid profilaktika modeli.*

Annotation: *This article analyzes the psychological characteristics of suicidal behavior in adolescence, the risk factors, and the biological, social, and psychological determinants influencing its development. Adolescence is a period marked by intensified identity formation, emotional instability, and social adaptation, during which such factors as stress, depressive states, family conflicts, pressure from social networks, and difficulties in adaptation may increase the risk of suicidal behavior. These issues are examined based on scientific sources and contemporary research.*

Keywords: *Adolescence, suicidal behavior, psychological prevention, risk factors, protective factors, mental health, depression, stress and emotional instability, social support, early signs of suicide, psychological assistance, comprehensive approach, communication and emotional literacy, suicide prevention model.*

Аннотация: *В данной статье анализируются психологические особенности суицидального поведения в подростковом возрасте, факторы риска и биологические, социальные и психологические детерминанты, влияющие на их формирование. Подростковый возраст является этапом, на котором усиливаются процессы идентификации личности, эмоциональной нестабильности и социальной адаптации. В этот период такие факторы, как стресс, депрессивные состояния, семейные конфликты, давление со стороны социальных сетей и трудности адаптации, могут повышать риск суицида, что раскрывается на основе научных источников.*

Ключевые слова: *подростковый возраст, суицидальное поведение, психологическая профилактика, факторы риска, защитные факторы, психическое здоровье, депрессия, стресс и эмоциональная нестабильность, социальная поддержка,*

ранние признаки суицида, психологическая помощь, комплексный подход, коммуникация и эмоциональная грамотность, модель профилактики суицида.

Kirish

Hozirgi vaqtda zamonaviy jamiyatda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar insoniyat uchun nafaqat tezlashtirilgan o‘zgarishlar sur‘atiga ko‘nikish, balki o‘zgaruvchan ijtimoiy hayotga moslashish qobiliyati muammosini ham qo‘ymoqda. Albatta, jamiyatdagi mavjudlik va hayot muayyan bilimlarni talab qiladi. Va bu bilim tug‘ma emas, balki inson hayoti jarayonida orttirilgan. Shunday qilib, biologik shaxsdan o‘rganish jarayonida o‘smir asta-sekin ijtimoiy mavjudotga aylanadi va olimlar bu jarayonni sotsializatsiya deb atashadi. Biroq, inson hayotining har qanday sohasida sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar, shu jumladan jamiyatimizdagi qadriyatlar ierarxiasidagi tub o‘zgarishlar munosabati bilan sotsializatsiya muammosi yanada keskinlashmoqda va dolzarb bo‘lib bormoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy inqiroz aholining eng zaif qatlamlari, birinchi navbatda, yosh avlod, xususan, voyaga yetmagan o‘smirlar ahvolini yomonlashtirdi. Jamiyat o‘zini biologik va ijtimoiy jihatdan yosh avlod orqali rivojlantiradi. Ma‘lumki, yoshlar mamlakat kelajagini ifodalaydi, shu bilan bog‘liq holda ularning kayfiyati, xulq-atvori muayyan jamiyatdagi ijtimoiy-psixologik, siyosiy muhitning o‘ziga xos o‘lchovidir. I.S.Kon yoshlarga quyidagicha tarif beradi: “Yoshlar -bu yosh xususiyatlari, ijtimoiy mavqei va ma‘lum ijtimoiy-psixologik xususiyatlarining kombinatsiyasi asosida aniqlangan demografik guruhdir. Yoshlik hayot tekislikning ma‘lum bir bosqichi sifatida biologik mukammallikdir, lekin uning o‘ziga xos yosh chegaralari, ijtimoiy mavqei bilan bog‘liq ijtimoiy-psixologik xususiyatlar ijtimoiy-tarixiy xususiyatga egadir.”

Zamonaviy dunyoning muommolari turlicha darajada namoyon bo‘lib turli davrlar doirasida suidsidal xatti-xarakterlar ro‘y berish holati yuz beradi. Suidsidal moyillik o‘smirlar orasida o‘z joniga qasd qilish fikrlaridan, rejalaridan yoki harakatlariga intilishidan iborat xulq atvor kontseptsiyasi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlar orasida bu xatti harakatlar va fikrlar jiddiy ruhiy salomatlik muammosi hisoblanadi va ko‘p hollarda boshqa psixologik kasalliklar bilan bog‘liq bo‘ladi. Dunyo bo‘yicha suidsid yoshlar (10–24 yosh) orasida eng ko‘p uchraydigan o‘lim sabablari orasida yuqori o‘rinlarda turadi. Suidsid yoshlar orasida jiddiy omil bo‘lib qolmoqda: ko‘plab tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlar va yoshlar orasida o‘z joniga qasd qilish xatti-harakati yoki o‘ylari yuqori darajada uchraydi. Masalan, AQShda suidsid 10-14 yoshda ikkinchi, 15–19 yoshda uchinchi yetakchi o‘lim sababi bo‘lib qolmoqda, bu esa ruhiy salomatlik muammolarining jiddiyligi haqida signal beradi. Shuningdek, maktab yoshidagi ong o‘yilmalari va xatti-harakatlar tahlili ko‘rsatadiki, o‘smirlar orasida ruhiy bezovtalik, xavotir, giyohvand moddalarga kirish va ijtimoiy stress faktorlari suigidga olib keluvchi xavf omillari sifatida aniqlangan. Suitsidal xulq-atvor muammosi psixologiya nuqtai nazaridan olganda yangi atama sifatida qaralmaydi. Sababi u qadimgi davrlardan buyon olimlarning (Aristotel, Pifagor, Platon) muhokamasi, o‘rganishi va talqini mavzusi bo‘lib kelgan. O‘z joniga qasd qilish inson xatti-harakati sifatida barcha dinlarda aks ettirilgan va aksariyat hollarda qoralangan, ba’zilar bundan mustasno, masalan,

Hindiston xalqlari orasida ayolning erining jasadi bilan o‘zini-o‘zi yoqib yuborishi, xotinning eriga sodiqligining belgisi sifatida qaralgan. Jahonga mashhur faylasuflarning ilmiy qarashlarida doimiy tarzda o‘z joniga qasd qilish qoralansada, lekin, ayrim antik davr olimlari mazkur holatni oqlashga xarakat qilishadi. Qadimgi arman faylasufi E.Daffioz joniga qasd qilishni oqlash mumkin bo‘lgan quyidagi oltita sababni tan oladi:

- yashash uchun mablag‘larning etishmasligi bilan;
- kuchli og‘riq bilan kechadigan kasallik;
- umidsiz holat (asir, tahdid, qiynoqlar);
- chuqur qarilik;
- nopok yoki kamsituvchi harakatga majburlash;
- umumiy baxtsizlik.

O‘z joniga qasd qilish atamasi lotincha "sui"-o‘zini-o‘zi, "caedere" o‘ldirishdan kelib chiqqan va insonning hayotdan o‘zini-o‘zi mahrum qilish harakati degan ma’noni anglatadi. O‘z joniga qasd qilish xulq-atvori atamasi birinchi marta 1947-yilda G.Deshais tomonidan kiritilgan. Tadqiqotchilar suitsid fenomenini ko‘pincha psixologik inqiroz haqidagi tasavvurlar bilan bog‘laydilar. Ushbu vaziyatda inqiroz, shaxsning hayotiy o‘ta zarur ehtiyojlarini qondirish yo‘lidagi to‘siqlarga duch kelishi vaziyatida kelib chiqadigan emotsional holat sifatida tushuniladi, ya’ni shunday to‘siqlarki, odam uni o‘zini oldingi hayotiy tajribasidagi muammolarni hal qilish usullari bilan bartaraf etib olmaydi.

E.Dyurkgeym ta’rifiga ko‘ra, (o‘z joniga qasd qilish haqidagi birinchi fundamental ish muallifi): O‘z joniga qasd qilish bu to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki bilvosita jabrlanuvchining o‘zi tomonidan sodir etilgan o‘limi deb ataydi. Adabiyotlarda ko‘pincha suitsidal xatti-harakatlar bilan solishtiriladigan, «autatravmatizm» (o‘ziga jarohat yetkazish), «autoagressiv hatti-harakat» terminlari uchraydi. Agar autoagressiv harakatning oxirgi maqsadi o‘z joniga qasd qilish bo‘lsa, uni suitsidal hatti-harakatlarga bog‘lash mumkin. Zamonaviy, ayniqsa, xorijiy adabiyotlarda «autodestruktiv» (o‘ziga zarar yetkazish bilan bog‘liq xulq-atvor), «o‘zini-o‘zi yo‘q qilish» xulq-atvori tushunchasi keng tarqalgan. Psixologik-ruhiy og‘riq, og‘ir inqirozli holatning umumiy belgisi hisoblanadi. Ko‘ngil og‘rig‘iga chiday olmaslik, uni har qanday yo‘l bilan to‘xtatishga, unga barham berishga olib keladi, inqirozli vaziyatdagi odamga esa suitsid o‘z muammolaridan qutilish va hal etish usuli sifatida tanlanadi.

E.Dyurkgeymning (Dyurkgeym,1994) o‘z joniga qasd qilishning ijtimoiy nazariyasiga muvofiq suitsidal fikrlari avvalo shaxsning ichki shaxsiy aloqalarining uzilishi, o‘zi taalluqli bo‘lgan ijtimoiy guruhdan begonalashuvi oqibatida paydo bo‘ladi. Uning qarashlariga muvofiq, suitsidning uchta asosiy ko‘rinishlari mavjud. Birinchi turi - o‘z joniga suiqasd qilish harakatlari egoizmni bildiradi va ko‘pgina holatlarda o‘zini-o‘zi yo‘q qilish individning o‘zini jamiyatdan, oilasi va do‘stlaridan begonalashgan va yakkalangan deb his qilishi bilan shartlanadi. Ikkinchi turi -anomik o‘z joniga suiqasd qilish bo‘lib, u shaxsning ijtimoiy guruh bilan o‘zaro aloqasining buzilishiga olib keladigan jamiyatdagi o‘zgarishlarga moslashishdagi muvaffaqiyatsizliklar oqibatida yuz beradi. Psixoanaliz asoschisi, psixiatr Z.Freydning suitsid borasidagi tasavvurlari odamdagi mavjud ikkita asosiy mayl konsepsiyasiga asoslanadi: Eros - hayot instinkti va tanatos - o‘lim instinkti. Inson hayoti ular o‘rtasidagi jang maydoni hisoblanadi. Inson nafaqat yashashni, suyuqli bo‘lishni va o‘zining

davomini farzandlarida ko‘rishni istaydi - shunday davrlar yoki ruxiy holatlar bo‘ladiki, bunda o‘lim istalgan bo‘ladi. Yosh o‘tishi bilan eross o‘lib boradi, tanatos kuchli, qatiyatli bo‘lib boradi va odamni o‘limga olib borib, o‘zini to‘liq ro‘yobga chiqaradi. Freydga muvofiq suitsid va o‘zini o‘ldirish tanatosning buzg‘unchi ta’sirining namoyon bo‘lishidir, ya’ni agressiyaning natijasidir.

G.K.Yung o‘z joniga qasd qilish muammosiga to‘xtalib, suitsidning sababi sifatida, odamning ma’naviy qayta tirilishga ongli intilishini ko‘rsatib o‘tgan. Ushbu intilish turli ko‘rinishlarni qabul qiluvchi jamoaviy ongsizlik arxetiplarining dolzarblashuvi bilan asoslangan.

- metempsixoz (ruxlarning ko‘chishi) bunda odam hayoti tanaga turli hosliklarni gavdalantirish orqali cho‘ziladi.

- yangi shaklga kirish, shaxsning uzluksizligini saqlab qolishni va inson tanasida yangitdan tug‘ilishni nazarda tutadi.

- inson hayotining o‘limdan so‘ng «nozlik tana» deb ataladigan holatida qayta yaralish - tiklanish.

- individual hayot doirasi o‘ladigan mavjudoddan o‘lmaydiganga aylanishi bilan birgalikdagi qayta tirilish.

- shaxsdan tashqarida ro‘y beradigan transformatsiya yo‘li orqali qayta yaralish.

K.Xorni psixodinamik yo‘nalish va ego psixologiyada suitsid borasida shunday fikrni taxmin etgan, ya’ni odamlar o‘rtasidagi munosabatlar buzilishida xavotirlardan kelib chiqadigan asabiy (nevrotik) nizo paydo bo‘ladi. U bolalik davridayoq atrofdagi dushmanlikni his etish bilan boshlanadi. Xavotirlikdan tashqari, odam asabiy vaziyatda yolg‘izlik, o‘jizlik, tobelik va dushmanlikni his etadi. Ushbu fenomenlar suitsidal xulq-atvorning asosi bo‘lib chiqishi mumkin (masalan, katta odamdagi chuqur nomukammallik hissi va ideal «Men» obrazi yoki ijtimoiy standartlarga nomuvofiqligi bilan birgalikdagi bolalarcha tobeligi). Dushmanlik nizoda dolzarblashadi, deb hisoblagan. K.Xorni suitsidal xulq-atvor shakliga kirmasligi ham mumkin, biroq nafrat ijirg‘anish yoki global rad etish ko‘rinishlarida namoyon bo‘lishi mumkin agar tashqi qiyinchiliklar odamning egotsentrik ustanovkalari yoki illyuziyalari bilan uyg‘unlashsa, ular kuchayadi. Bunda o‘ziga va o‘zgalarga bo‘lgan nafrat va dushmanlik shunchalik kuchli bo‘lishi mumkinki, o‘zining o‘limi qasos olishning jozibali usuli bo‘lib chiqadi. Bir qator hollarda xohishga ko‘ra o‘lim o‘z «Men»ini tasdiqlashning yagona usuli bo‘lib qolishi muamkin. Taqdirga tan berish, ya’ni bunda autodestruktivlik ustunlik qiluvchi moyillik bo‘lib chiqishini K.Xorni, o‘zini - o‘zi o‘ldirishning latent (yashirish) shakli sifatida ta’kidlaydi.

A.Adler, suitsidni noloyiqlik hissi va boshqa salbiy hissiyotlar hosilasi sifatida talqin qiladi. Adlarning fikricha, agar insonda salbiy hislar yetakchilik qilayotgan bo‘lsa u muayyan darajadagi suitsidal harakatni sodir etishi mumkin. E.Berne o‘z asarlarida suitsidal xulq-atvorning emotsional buzilishlar bilan bog‘liq. Affektiv ta’sirlanish holatlarini tadqiq qiladi. M.Lewenson va K.Neyranger konsepsiyasida suitsidal xulq-atvorni o‘rganish o‘ziga xos individ sifatlarini tahlil qilish bilan bog‘liq ekanligi e’tirof etiladi. Shu yerda ta’kidlab o‘tish joizki, Yevropa madaniyatida suitsidal arxetip rolini ikki asr oldin Gyote tomonidan yaratilgan adabiy qahramon ijro etadi. Suitsidologiyada suitsidal stereotip, o‘z joniga qasd

qilish roli bilan bog'liq hamma narsa, "Verter sindromi" sifatida o'rganiladi. Gumanistik yo'nalishning namoyondasi K.Rodgers, suitsidal tendensiyalari o'limni ideallashtirish, hayotga nafrat paydo bo'lishi, o'ziga ishonchning yo'qolishi natijasida paydo bo'ladi deb taxmin qilgan. Rodgers fikricha, ushbu holatda "menlik" tuzilish rigid holatda va real hayotiy tajriba u bilan mos kelmasligi, xavfli deb qabul qilinishi, shuning uchun rad etilishi yoki noto'g'ri talqin qilinishidan sodir bo'ladi. O'z joniga qasd qilishni muvaffaqiyatsiz tarzda amalga oshirilishi shaxsning suitsid qilish niyati yo'ligidan dalolat bermaydi. O'rganilgan nazariy tahlillar shuni ko'rsatdiki, mazkur holatni boshidan kechirgan shaxslar ushbu holatni yana takrorlashadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra o'z joniga qasd qilgan o'smirlarning 40 foizi allaqachon ushbu holatni oldin ham turli ko'rinishlarda takrorlashgan. Birinchi o'z joniga qasd qilishga urinishdan keyin bir yil ichida o'z joniga qasd qilish harakatlari 30% hollarda takrorlanadi va 1-2% odamlar o'z joniga qasd qilish natijasida vafot etadi. O'z joniga qasd qilishga uringan shaxslarni o'z fikridan qaytarish mumkin. Sababi inson ko'p hollarda o'lishni xohlamaydi, bunday xarakatlardan asosiy maqsad muammoni yechimi deb o'ylanadi. Takroriy o'z joniga qasd qilishga urinishlarning oldini olish uchun psixoterapevtik ta'sirlardan foydalanish mumkin. O'smirlar orasida tugallangan o'z joniga qasd qilish chastotasi nisbatan past va barcha o'z joniga qasd qilish harakatlarining 1% dan oshmaydi.. Bu yoshdagi o'z joniga qasd qilish harakatlari ko'pincha namoyishkorona xarakterga ega va ko'pincha "o'z joniga qasd qilish" shantajining xususiyatlarini ko'rsatishi mumkin. O'smirlik bu hayotning o'tish bosqichi, shaxsning biologik, psixologik va ijtimoiy jihatdan tez o'zgaradigan davri bo'lib unda quyidagi psixologik va ijtimoiy omillar suidsidga moyillik xulq-atvori xavfini orttirmoqda:

- Ichki emotsional beqarorlik;
- Stress va depressiya;
- Oila va do'stlar bilan ziddiyatlar
- Ijtimoiy izolyatsiya va yolg'izlik;
- O'zini qadsiz his qilish, past o'zini baholash;
- Ijtimoiy tarmoqlar va atrof muhitdagi bosim

Suidsidal moyillik - bu faqat fikr emas, balki o'z joniga qasd qilish ehtimoli yoki urinishiga olib kelishi mumkin bo'lgan psixologik va xulqiy predispozitsiyalarni bildiradi. Tadqiqotlar bilan aniqlanganki, o'smirlar orasida suidsidal fikrlar, urinishlar va xatti harakatlar hojati bilan bog'liq omillar juda keng tarqalgan bo'lib, stress, depressiya, oilaviy muammolar va bullying o'smirlarni yaxshiroq suidsid riskiga olib keladi. Psixologik adabiyotlarda o'smirlarning 11-15 yoshgacha bo'lgan davri jinsiy yetilish, faol jismoniy o'sish, shaxs sifatida shaklanish davri deb sifatlanadi. Ayni shu davrda insonlarning fe'li, ijtimoiy munosabatlari shakllanib, odamlarga va atrof voqealikka bo'lgan munosabatlari ham yaqqol ko'zga tashlana boshlaydi. Suitsid muammosi psixoterapevtik, diniy va ijtimoiy-falsafiy nuqtai-nazar jihatidan ko'rib chiqilgan. O'z joniga qasd qilish hodisasi diniy ilmlar tomonidan ham o'rganilgan bo'lib, u barcha dinlarda qoralanadi. Xususan, Islom dinida bu hodisaga nisbatan salbiy munosabat bildirilib jumladan, "Hadis" to'plamlarida ta'kidlanishicha: "Bir kishi o'zini-o'zi jarohatlab o'ldirdi, shunda Alloh-Taolo: Bandam mendan ilgari o'z jonini o'zi oldi, uni men jannatdan mahrum qildim" -deydi. Umumjahon

muammolardan biri hisoblangan o‘z joniga qasd qilish hodisasini tadqiq qilishda barcha mamlakatlar qatori respublikamizda ham qator ilmiy izlanishlar olib borilgan bo‘lib, ularda suitsid muammosi, shu jumladan suitsidal xulq- atvorgv moyil o‘smirlar suitsidini psixiatrik, psixologik va ijtimoiy jihatdan tahlil qilinadi. Xususan, 1989 yilda O‘zbekiston hukumati qarori asosida Nizomiy nomli Toshkent davlat Pedagogika instituti "Psixologiya" kafedrasida qoshida tashkil etilgan "O‘zbek xotin-qizlarining o‘zini-o‘zi yondirishining ijtimoiy psixologik sabablarini o‘rganish" yuzasidan tashkil etilgan ilmiy tadqiqot guruxi va laboratoriyasi xodimlarining olib borgan ilmiy ishlari o‘z joniga qasd qilish hodisasini ijtimoiy-psixologik jihatdan tahlil qilishga muhim xissa qo‘shdi. Ilmiy tadqiqot guruxi a‘zolari O‘zbekistonda nafaqat xotin - qizlar o‘rtasida o‘zini-o‘zi yondirish sabablarini, balki umuman suitsid muammosi shu jumladan, suitsidal xulq atvorga moyil o‘smirlarni suitsid muammosi yuzasidan xam qimmatli fikr va muloxazalarini ilgari suradilar.

Ilmiy - tadqiqot guruhi tomonidan va professor M.G.Davletshin tahriri ostida chop etilgan "O‘zbekiston sobiq SSRda o‘zbek ayollarining o‘zini yondirishining ijtimoiy psixologik sabablarini o‘rganish" nomli ilmiy metodik tavsiyanoma O‘zbekistonda o‘z joniga qasd qilish ijtimoiy-psixologik jihatdan tadqiq qilishga bag‘ishlangan dastlabki yirik asarlardan biri bo‘ldi.

Asarda mualliflar tomonidan o‘zbek xotin-qizlarining o‘zi-o‘ziga o‘t qo‘yish sabablarini ko‘rsatish bilan bir qatorda o‘smirlarda suitsidal xulqning kelib chikish sabablari, yosh xususiyatlari va kattalar suitsidan farqi va o‘ziga xosligi xaqidagi qimmatli fikr va muloxazalarini ilgari suradilar. Jumladan, mualliflar fikriga ko‘ra yosh inqirozi ma‘lum bir yoshga to‘g‘ri kelib, suitsidal xulqning kelib chiqishiga bu xususiyat aloxida o‘rin tutadi. Shuningdek, tanglik xolatlar o‘smirlarda ijtimoiy psixologik moslashishning izdan chiqishiga sabab bo‘lib, ruxiy jaroxatlanish xolatlarini keltirib chiqaradi. Ruxiy jaroxatlanish esa suitsidal xulqning kelib chiqishida eng asosiy sabablardan biri bo‘lib hisoblanadi. Ruxiy tanglik xolatida suitsidal xulq-atvorga moyil o‘smirlarda xam xuddi kattalar singari o‘zining "Men" obraziga nisbatan bo‘lgan munosabati izdan chiqib, muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilishda qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, natijada nizoli vaziyatga barxam berishning to‘g‘ri yo‘li o‘rniga noto‘g‘ri, qaltis va suitsid yo‘lini tanlaydilar. Shuningdek, oilaviy munosabatlardagi turli xil nizolar va oilada bolalar tarbiyasida yo‘l qo‘yilgan nuqsonlar xam suitsidal xulq-atvorga moyil o‘smirlarda suitsidal xulqning kelib chiqishiga ta‘sir qiladi degan fikr mualliflar tomonidan ilgari suriladi. E.Usmanov, G‘.Shoumarov, B.Umarov, N.Soginov, U.Kodirov va boshqalarning ilmiy ishlarida ayollar o‘z-o‘zini yoqib yuborishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, bolalar o‘rtasida suitsid omillari, sabablari va turlarining ijtimoiy-psixologik yosh xususiyatlari, O‘zbekistonda suitsid epidemiologiyasining ijtimoiy-psixologik jihatlari o‘rganilgan. I.Maxmudov, B.Botirov, E.Sattorov va S.Axundjanova tomonidan Xorazm viloyati va Qoraqalpog‘iston Respublikasi materialida suitsidning huquqiy jihatlari o‘rganilgan. Hozirda Respublikamizda deviant xulqli, og‘ir tarbiyali, suitsidga moyil muammoli o‘smir yoshlar bilan maktab psixologi, pedagoglar jamoasi, mahalla qo‘mitalari, voyaga yetmaganlar bilan ishlash komissiyalari, bolalar psixologlari ish olib borishmoqda. Professor B.M.Umarovning ta‘kidlashicha, 13-17 yosh oralig‘ida sodir etilayotgan jinoyatlarning sababiasosan, kattalarning bee‘tiborligi, ota-ona va o‘qituvchilar

bilan o‘zarokelishmaslik holati, yoshlarning muqaddam sudlangan shaxslarning salbiy ta’siriga tushib qolish holati, spirtli ichimliklarga, giyohvandlik rnoddalari kabilarga berilishi oqibatida kelib chiqmoqda.

Xulosa

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, suitsidial holatlar uchrashi, ularni ijtimoiylashuvi jarayonida ma’naviy-axloqiy qadriyatlamining buzilishi singari salbiy tendensiyalar, muhim hayotiy ahamiyatga ega tushunchalarning noto‘g‘ri idrok etilishi natijasida vujudga keladigan stixiyali ijtimoiylashuv, shaxslarning o‘zini namoyon qilishga intilishi bilan bog‘liq ravishda shakllanadigan deviant xulq-atvor, dezadaptatsiya kabi sifatlarni rivojlanishi uchun xizmat qilishi mumkin. Nazorat ob’ektlarida esa mazkur omilga nisbatan adekvatlilik va noadekvatlilik ko‘rsatkichlari orasida salmoqli tafovutlar sezilmadi. Umuman, deviant xulq-atvorlimo‘smirlarda suitsidial holatlarni oldini olishga qaratilgan psixoprofilaktik va psixokorreksion ishlarning olib borilishi ularning ijtimoiy-psixologik taraqqiyotni ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Стрессли вазиятларда психологик химоя механизмлари ва копинг хулк-атвор намоён булишининг ижтимоий психологик хусусиятлари: стрессли вазиятларда психологик химоя механизмлари. Psixologiya ilmiy jurnali. 2020 yil, 4 son 109-115 b.
2. Элов З.С. Замонавий жамиятда суицид (уз жонига касд килиш) муаммолари. Eurasian journal of Law, Finance and Applied Sciences. 2(2021): EJLFAS 26-28
3. Элов З.С. Суицид - уз жонига касд килиш ижтимоий психологик муаммо сифатида. Conference on social and humanitarian research. International Conference on Social Humanitarian Research 17-18 th September, 2021 Poland 188189.
4. Элов З.С. Суицидал хулк шаклланиши ижтимоий-психологик муаммо сифатида (ички ишлар идоралари ходимлари мисолида). Psixologiya. 3(23) 2016. 62-72
5. Олимов Л.Я. Социально-психологический подход к исследованию конфликтов. Вестник интегративной психологии.(журнал для психологов). 2019 год, Выпуск 19. 379-381 ст.
6. Z.Elov. Qobiliyatning shaxs psixologiyasidagi o‘rni va Danning-Kryuger effektipedagogik mahorat 2021/10/30 Номер 5 Страницы 143-144
7. Elov.Z.S. Кадимги халклар урф-одатлари ва ривожланган жамиятда уз жонига касд килишнинг ижтимоий психологик сабаблари. Тарих ва бугун (кадимги халклар урф-одатлари ва бугунги замон) Jamiyat va innovasiyalar. 10.2021 169-173.